



سخن آغازین
**فرهنگ و تمدن
ایرانی - اسلامی**
علی اوجبی



• استناد: سخن آغازین: فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی
(۱۴۰۴). مجله مطالعات ایرانی - اسلامی.
۲ (۱۵) ص ۴-۷.

aliowjabi@yahoo.com
10.30484/JII.2025.3320

پس از سدهٔ نخست هجری، سرنوشت ایران و اسلام، چنان درهم تنیده شد که مرز میان دو حوزهٔ مطالعاتی ایران شناسی و اسلام شناسی تا اندازهٔ زیادی رنگ باخت. بخش مهمی از تمدن اسلامی در بستر ایران شکل گرفت و در مقابل، هویت فرهنگی ایران نیز در چارچوب تمدن اسلامی بازتعریف شد. این هم‌پوشانی سبب شده است تا پژوهشگران این دو حوزه، بناچار رویکردی تلفیقی داشته باشند.

به گواهی آثار برجای مانده، برترین مفسران قرآن و برجسته‌ترین راویان احادیث، ایرانی بودند و در گسترش آموزه‌های دینی حتی بر مردمان زادگاه اسلام. یعنی تازیان. برتری داشتند. نقش بی‌بدیل آنها به گونه‌ای بود که پس از اندکی، دیگر اسلام از مسیر اندیشمندان مسلمان ایرانی و با آنها شناخته می‌شد. گویی اسلام تنها در آنها تجلی کرده و بس. نیز بیشتر این اندیشمندان، متکلمان و فیلسوفان مسلمان، ایرانی بودند که در برابر تردیدها و تشکیک‌هایی که به ساحت آموزه‌ها و باورهای آیین محمدی وارد می‌شد، به دفاع جانانه و خردورزانه می‌پرداختند.

از سوی دیگر، در نگاه نخست، مطالعهٔ ایران پیشاسلامی، به‌ویژه در حوزه‌هایی چون: آیین زرتشتی، نظام حکمرانی ساسانی و زبان‌های باستانی (فارسی باستان، اوستایی، پهلوی، مانوی و ...)، مستقل از اسلام‌شناسی به نظر می‌رسد. درحالی‌که، برخی از مفاهیم بنیادین و ساختارهای فکری ایران باستان در دورهٔ اسلامی دگرگون شد. بنابراین، حتی در مطالعهٔ ایران پیشاسلامی نیز آگاهی از تحولات و دگرگونی‌های پسینی اسلامی، به فهم ژرف‌تر پیوستگی تاریخی این دو یاری می‌رساند.

دورهٔ پس‌اسلام، مهم‌ترین عرصهٔ پیوند این دو فرهنگ است. زبان فارسی نو، در بستر تمدن اسلامی حیاتی دوباره یافت و در کنار عربی، به زبان علم، ادب و تاریخ‌نگاری بدل گشت. آثار فیلسوفان و متکلمان بزرگی چون: فارابی، ابن سینا، غزالی، امام فخر رازی، سهروردی، خواجه نصیرالدین طوسی، ملاصدرا، شیرازی و ادیبانی بی‌مانندی چون: فردوسی، سعدی و حافظ، هم‌زمان از عناصر ایرانی و اسلامی برخوردارند. به گونه‌ای که گاه تحلیل آثار آنها بدون چیرگی بر مبانی اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی (مانند سنت‌های ادبی و اسطوره‌ای ایران) دشوار، بلکه ناممکن است.

همان گونه که گذشت یکی از محورهای اساسی پیوند ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی، سهم اندیشمندان ایرانی در شکل‌گیری و رشد دانش‌ها و معارف اسلامی است. بسیاری از پایه‌گذاران دانش‌های قرآنی، علم حدیث، فلسفه اسلامی، پزشکی و نجوم، و حتی زبان عربی، ایرانی‌تبار بودند. این واقعیت نشان می‌دهد که اسلام‌شناسی، به‌ویژه در شاخه‌های تاریخی و فکری، بدون شناخت زمینه فرهنگی ایران، قابل فهم نیست. از سوی دیگر، ایران‌شناسی نیز با مطالعه این چهره‌ها، تصویر دقیق‌تری از نقش ایران در تمدن جهانی به دست می‌دهد.

نیکبختانه در سنت خاورشناسی غربی، ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی بیشتر در کنار هم رشد کردند و توسعه یافتند و پژوهشگرانی چون ادوارد گرانویل براون، آنه ماری شیمل، هانری کربن، ژیلبر لازار، ژرژ دو مزیل، ویلهلم آیلرز، ایلیا گرشویچ و کسانی دیگر، با رویکردی تلفیقی به مطالعه ایران اسلامی پرداختند. با این حال، برخی پژوهشگران شرق‌شناسی، به جداسازی ظاهری «ایرانیّت» و «اسلامیّت» گرایش داشتند و

بر آن پای می‌فشردند. پژوهش‌های معاصر، با نقد این دوگانه‌سازی، بر پیوند تنگاتنگ این دو عنصر تأکید می‌کنند و به بازشناسی هویت ایرانی-اسلامی می‌پردازند.

پیوند ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی، نمونه‌ای روشن از ضرورت مطالعات میان‌رشته‌ای است. تاریخ‌نگاری، زبان‌شناسی، مطالعات دینی، فلسفه و انسان‌شناسی، همگی در این عرصه به هم می‌پیوندند. پژوهشگری که به مطالعه ایران اسلامی می‌پردازد، ناگزیر باید هم به متون دینی اسلامی آشنا باشد و هم با میراث فرهنگی و تاریخی ایران. این رویکرد تلفیقی، از ساده‌سازی‌های تاریخی جلوگیری کرده و امکان فهمی چندلایه از گذشته را فراهم می‌سازد.

به دیگر سخن: ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی نه دو قلمرو پژوهشی جداگانه، بلکه دو سنت پژوهشی مکمل‌اند که در مطالعه تاریخ و فرهنگ ایران، به‌ویژه از دوره پسااسلامی، پیوندی عمیق یافته‌اند. تعامل این دو دانش، به شکل‌گیری مفهوم «تمدن ایرانی-اسلامی» انجامیده است؛ مفهومی که

بدون رویکردی جامع و میان‌رشته‌ای، قابل درک نیست. آینده پژوهش در این حوزه، در گرو تقویت همین تعامل و پرهیز از نگاه‌های تقلیل‌گرایانه به هویت تاریخی ایران است.

شماره پیش رو، دربرگیرنده برخی از مقالاتی است که پیش از این به مناسبت برگزاری سلسله نشست‌های «صد کتاب ماندگار قرن» تهیه شده است. در این نشست‌ها که از سوی حوزه ریاست سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران برگزار می‌شود، با حضور پژوهشگران برجسته به معرفی یکی از آثار ماندگاری که در یک صد سال اخیر توسط نویسندگان ایرانی نوشته و منتشر شده است، پرداخته می‌شود و نیکبختانه با استقبال اهالی فرهنگ روبه‌رو شده است. چکیده گزارش این نشست‌ها در وبگاه سازمان بارگذاری شده و گزارش تفصیلی یکی از این نشست‌های ارزشمند در مجله حاضر در اختیار مخاطبان قرار گرفته است.

در پایان، از تمامی پژوهشگران حوزه ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی خواهانیم تا با نقد و معرفی آثار ارزشمند این دو حوزه، ما را در این مهم یاری رسانند.